Vol 5 Issue 10 April 2016 ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2231-5063**

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.org

ISSN: 2231-5063 Impact Factor : 3.4052(UIF) Volume - 5 | Issue - 10 | April - 2016

Golden Research Thoughts

GRT

'दृष्टान्त' व 'तत्त्वज्ञान' : काही विचार

श्रीधर आकाशकर
तत्त्वज्ञान विभाग , सा. फु. पुणे विद्यापीठ, पुणे .

सांराश –

मानवी जीवनामध्ये विशेषतः भारतीय माणसाला पदोपदी अनेक धर्म संप्रदायचे विचार, आचार जीवनात येऊन जातात. अनेकदा असे प्रसंग येतात की, आपण केलेली एखादी कृती (Act) हे नेमक्या कोणत्या धर्म संप्रदाय ने सांगितले याविषयी शंका निर्माण होते. उदा. 'नेहमी खरे बोलावे' हे एक नैतिक मूल्य आहे. मात्र ते प्रथमतः भारतीय धर्मसंप्रदाय किंवा इतर प्राचीन संस्कृतीत(पाश्चात्य) कधी रूजू झाले, याचे संशोधन करावचे ठरविल्यास एक अवघड काम आहे. काही अभ्यासक म्हणतील की हे पूर्वी पासून हे भारतीय तत्त्वज्ञानातच सांगितले आहे; असे म्हटले तर हरकत काही नाही. मात्र जेव्हा इतर धर्मसंप्रदाय, संस्कृती उदा. ग्रीक इत्यादी .... चा विचार केला, तर तेथे ही अशा प्रकारची काही नैतिक मूल्ये आढळतात. जयकृष्णी किंवा महानुभाव संप्रदायाचा विचार केला असता असे काही साम्य-भेद इतर धर्म संप्रदायातही दिसून येईल. जसे की, 'दृष्टांत', विविध तत्त्वज्ञान व त्यावरील विचार स्पष्ट करत असताना अनेक समस्या येतात. त्या भाषेच्या, विचाराच्या इत्यादी असतात. मात्र ते विचार सर्वांना कळावे यासाठी विविध उदाहरणे दिली जातात. त्याला एका अर्थाने महानुभाव संप्रदायामध्ये 'दृष्टांत' असे म्हणतात

प्रस्तावना

मानवी जीवनामध्ये विशेषतः भारतीय माणसाला पदोपदी अनेक धर्म संप्रदायचे विचार, आचार जीवनात येऊन जातात. अनेकदा असे प्रसंग येतात की, आपण केलेली एखादी कृती (Act) हे नेमक्या कोणत्या धर्म संप्रदाय ने सांगितले याविषयी शंका निर्माण होते. उदा. 'नेहमी खरे बोलावे' हे एक नैतिक मूल्य आहे. मात्र ते प्रथमतः भारतीय धर्मसंप्रदाय किंवा इतर प्राचीन संस्कृतीत (पाश्चात्य) कधी रूजू झाले, याचे संशोधन करावचे ठरविल्यास एक अवघड काम आहे. काही अभ्यासक म्हणतील की हे पूर्वी पासून हे भारतीय तत्त्वज्ञानातच सांगितले आहे; असे म्हटले तर हरकत काही नाही. मात्र जेव्हा इतर धर्मसंप्रदाय, संस्कृती उदा. ग्रीक इत्यादी .. .. चा विचार केला, तर तेथे ही अशा प्रकारची काही नैतिक मूल्ये आढळतात. जयकृष्णी किंवा महानुभाव संप्रदायाचा विचार केला असता असे काही साम्य-भेद इतर धर्म संप्रदायातही दिसून येईल. जसे की, 'दृष्टांत', विविध तत्त्वज्ञान व त्यावरील विचार स्पष्ट करत असताना अनेक समस्या येतात. त्या भाषेच्या, विचाराच्या इत्यादी असतात. मात्र ते विचार सर्वांना कळावे यासाठी विविध उदाहरणे दिली जातात. त्याला एका अर्थाने महानुभाव संप्रदायामध्ये 'दृष्टांत' असे म्हणतात.

श्री चक्रधर स्वामींनी महाराष्ट्रात, गोदावरी नदी किनारी व आसपासच्या प्रदेशात तत्त्वज्ञान (विचार-आचार) निरूपन करत असतात. अनेका त्यांच्या भक्तांमध्ये (श्री चक्रधर स्वामी 'भक्त' संकल्पना सांगताना स्पष्ट करतात, जो ईश्वराशिवाय विभक्त राहू शकत नाही, तो भक्त) सर्वसामान्य लोक तर असत, शिवाय पंडित, शास्त्रसंपन्न, सहादर्शन, उपनिषद यांचे वाचन झालेले लोकही असत. यातील अनेकांना श्री चक्रधर स्वामी केलेल्या 'लिळा' व त्यामागील सिद्धांत कळत असे. मात्र असे नेहमीच होईल यांची शक्यता कमी, म्हणून त्याचे विचार अधिक स्पष्टपणे समजण्यासाठी ते दृष्टांत सांगत. उदाहरणार्थ 'हत्तीचा दृष्टांत' हा श्री चक्रधर

स्वामीचे ''जो जे होओनि असे तो तेचि बोले ।।१।। अनंत शक्ति परमेश्वर सकळासिही विषय व्यवस्था करीति ।।२।।'' हे सूत्र समजविण्यासाठी दृष्टांत दिला तो असा :

दृष्टांत1 – गांवा हस्ति आला : तेथ जात्यंध हस्ती पाहों गेले : एकें पावो देखीला : एकें सोंड देखीली : एकें पोट देखींले : एकें पूस देखीले । मग एकमेका संवादित : आरे तुवां हस्ती देखीला : पावो देखीला तो ह्मणे हस्ती खांबासरीखा : सोंड देखीली तो ह्मणक हस्ती मूसळासारीखा : कानु देखीला तो ह्मणे हस्ति सुपासारीखा : पाठि देखीला तो ह्मणे हस्ति भींतीसारीखा : पोट देखीले तो ह्मणे हस्ती कोथळेयासारीखा : पुंस देखीलें तो ह्मणे हस्ती खरांटेसारीखा । ऐसें एकमेकां उरोधीति। तयांमध्ये डोळसु असे तो ह्मणे हा हस्तीचा एकु एकु अवएवु होए ' परि हस्ति नव्हे : ऐसा अवएवीं युक्त तो हस्ति ।।

स्पष्टीकरण :

गावांत हत्ती आल्यावर कांही जन्मांध माणसें त्याला पाहावयास गेली. एकाने पाय चाचपून पाहिला, एकानें सोंड, दुसऱ्याने कान, तिसऱ्यांने पाठ, चौथ्याने पोट आणि एकाने शेपूट चाचपून पाहिले. मग ते एकमेकांत चर्चा करू लागले की, ''अरे तु हत्ती पाहिलास का?'' सोंड पाहिल्याले सांगितले, ''तो मुसळासारखा आहे.'' कान पाहिलेला म्हणला, ''हत्ती सुपासारखा आहे.'' ज्याने पाठ पाहिले तो म्हणाला, ''हत्ती भिंती सारखा आहे.'' पोट पाहणारा म्हणाला, ''हत्ती कोथळ्यासारखा आहे.'' शेपूट पाहणारा म्हणाला, ''हत्ती खराट्यासारखा आहे.'' अशाप्रकारे एकमेकांना विरोध करू लागले. त्यांच्यातील एक डोळस माणूस म्हणला कि, ''हा हत्तीचा एक एक अवयव होय, परंतु हत्ती नव्हे. अशा सर्व अवयवांनी युक्त तो हत्ती होय.''[२]

दृष्टान्तिक('दृष्टान्तिक' म्हणजे 'दृष्टान्त' तात्विक अर्थ, असे म्हणता येईल) :

त्याप्रमाणे ज्याला जी शक्ति दिसली, त्या शक्तीलाच जो परमेश्वर म्हणतो परंतु ज्ञानी माणूस मात्र म्हणतो, की ही परमेश्वराची एक एक शक्ति असली, तरी परमेश्वर नव्हे. अशा सर्व शक्ति असली, तरी परमेश्वर नव्हे. अशा सर्व शक्तिंनीं युक्त तो परमेश्वर होय.

वरील दृष्टान्तचे विश्लेषक भारतीय तत्त्वज्ञानाच्या दर्शन परंपरेमध्ये केले असता, जैन दर्शनाच्या साहित्यामध्ये ही असे हत्ती दृष्टांत दिसून येतो. मात्र त्यांचा अर्थ लावताना एक बाब लक्षात घेण्यासाठी आहे; की जैन दर्शन 'सप्तभंगी ज्ञान'(Sapta-Bhangic the seven-fold formula)ही उपपत्ती स्पष्ट करत असताना ते असे मत मांडतात की 'ज्ञान' ची अनेक बाजू असतात मात्र मानवाच्या मर्यादामूळे मानव ज्ञानाच्या किंवा सत्याच्या सर्व बाजू एका वेळी पाहू शकत नाही. त्यासाठी विशेष ज्या बाबी आवश्यक आहे३ हा विचार पाहण्यासाठी गेला तर एक वेगळा संशोधन विषय होऊ शकतो. पण येथे इतके जाणवते की भारतीय दर्शनात विविध सिद्धांत स्पष्ट करताना, विविध दृष्टांत दिल्याचे दिसून येते.

महानुभाव संप्रदाय पुरता विचार केला तर, 'दृष्टांतपाठ' या मुनि केशिराज यांनी संपादित केलेल्या ग्रंथात एकशे चौदा दृष्टांत दिसून येतात. त्यातही त्याचे प्रकार वा विषय वेगवेगळे दिसून येतात.

१. आंतुलाचा दृष्टान्त	२. बाहीरिलाचा दृष्टान्त	३. उंबरेयावरिलाचा दृष्टान्त
४. कुकडीयेचा दृष्टान्त	५. मासळीयेचा दृष्टान्त	६. कासवीयेचा दृष्टान्त '
७. शब्दवेधिया रसाचा दृष्टान्त	८. समुद्राचा दृष्टान्त	९. सोमकांताचा दृष्टान्त
१०. हीरेखाणियेचा दृष्टान्त	११. वेवांचा दृष्टान्त	१२. राहाटघडीएचा दृष्टान्त
१३. माळेकराचा दृष्टान्त	१४. डोळेयाचा दृष्टान्त	१५. खडेया खुबटेयाचा दृष्टान्त १
६. वांदकरीयाचा दृष्टान्त	१७. काकसुकराचा दृष्टान्त	१८. लाडाचीये बासीचा दृष्टान्त
१९. बांधलीये गाईचा दृष्टान्त	२०. वज्रकीटकीयेचा दृष्टान्त	२१. खाजेयाचा दृष्टान्त
२२. अन्नाचा दृष्टान्त	२३. अमृताचा दृष्टान्त	२४. वटबीजाचा दृष्टान्त
२५.. तुपाभाताचिया घासाच दृष्टान्त	२६ सेवाळलिया खडकाचा दृष्टान्त	२७. पाणियां आंतुल गुंडेयाचा दृष्टान्त
२८. तनधैलेया वावराचा दृष्टान्त	२९. कानवाथराचा दृष्टान्त	३०. वेळुवाचा दृष्टान्त
३१. जारसैलेया वाळुकाचा दृष्टान्त	३२. भवरैलेया वाळुकाचा दृष्टान्त	३३. देहलुतैलेया वाळुकाचादृष्टान्त
३४. कोवळेया वाळुकाचा	३५. दृष्टान्त इंद्रवणाचा दृष्टान्त	३६. सन्निपातलेयाचा दृष्टान्त
३७. विषयाचा दृष्टान्त	३८. दूरस्थ मातेचा दृष्टान्त	३९. हीरडेया बेहाडेयाचा दृष्टान्त
४०. सुरीयेचा दृष्टान्त	४१. रुंभणेयाचा दृष्टान्त	४२. चांदोवेयाचा दृष्टान्त
४३. हत्तीचा दृष्टान्त	४४. डुळकैलेया बाळकाचा दृष्टान्त	४५. कपालपरीक्षेचा दृष्टान्त
४६. मोदळेयाचा दृष्टान्त	४७. रोवंतलेयाचा पशूचा दृष्टान्त	४८. कर्मचांडाळाचा दृष्टान्त
४९. पडाळीये गाईचा दृष्टान्त	५०. माळेकाराचा दृष्टान्त	५१. अयाचग्रासीयाचा दृष्टान्त
५२. दीक्षितकन्येचा दृष्टान्त	५३. कुष्टीयाचा दृष्टान्त	५४. आधारीयेचा परीसाचा दृष्टान्त
५५. वानरीएचा दृष्टान्त	५६. माकोडेयाचा दृष्टान्त	५७. व्यतीपाताचा दृष्टान्त
५८. कोलाचा दृष्टान्त	५९. इसाळुवाचा दृष्टान्त	६०. झाडिलेपुसीलेया पशूचा दृष्टान्त
६१. सामान्यस्त्रीयेचा दृष्टान्त	६२. दासीचा दृष्टान्त	६३. पतीव्रतेचा दृष्टान्त

६४. चाटसीएचा दृष्टान्त	६५. अग्नियेचा दृष्टान्त	६६. फुटाणेकाराचा दृष्टान्त
६७. गुळहारियाचा दृष्टान्त	६८. दुबळिए मातेचा दृष्टान्त	६९. वृक्षत्वचेचा दृष्टान्त
७०. पाणिचोरियाचा दृष्टान्त	७१. चातकाचा दृष्टान्त	७२. सींदेराणेयाचा दृष्टान्त
७३. रीणाइताचा दृष्टान्त	७४. दंदीयाचा दृष्टान्त	७५. अग्निसंबंधाचा दृष्टान्त
७६. वटरोपाचा दृष्टान्त	७७. तुरंगमाचा दृष्टान्त	७८. ब्रह्मचारी घोडेयाचा दृष्टान्त
७९. ऋषीशृंगाचा दृष्टान्त	८०. राजहंसाचा दृष्टान्त	८१. डींगरेयाचा दृष्टान्त
८२. दुसरेया इसाळुवाचा दृष्टान्त	८३. द्विभार्याचा दृष्टान्त	८४. दुर्भगेचा दृष्टान्त
८५. शय्यापालनेचा दृष्टान्त	८६. पोळलेया सुनेयाचा दृष्टान्त	८७. वीरहीणीचा दृष्टान्त (प्रथम)
८८. वीरहीणीचा दृष्टान्त (द्वितीय)	८९. वीरहीणीचा दृष्टान्त (तृतीय)	९०. जळमांडवीएचा दृष्टान्त
९१. अहीरदेशीचीए म्हातारीचा दृष्टान्त	९२. वर्तेचा दृष्टान्त	९३. खर्गधारेचा दृष्टान्त
९४. कठियाचा दृष्टान्त	९५. कीर्तिकठियाचा दृष्टान्त	९६. भींगरुटीएचा दृष्टान्त
९७. बाळविधवेचा दृष्टान्त	९८. लेंकुरवाळीए मातेचा दृष्टान्त	९९. निद्रितक्षीरपानाचा दृष्टान्त
१००. बाबुळीएचा दृष्टान्त	१०१. डोळेयाचा दृष्टान्त	१०२. दूरदृश्याचा दृष्टान्त
१०३. जागसुतेयाचा दृष्टान्त	१०४. स्वप्नाचा दृष्टान्त	१०५. खाराणीएचा दृष्टान्त
१०६. आबंवतीचा दृष्टान्त	१०७. चेइलेयाचा दृष्टान्त	१०८. जवनिकेचा दृष्टान्त
१०९. उखारलेया वस्त्राचा दृष्टान्त	११०. परीसाचा दृष्टान्त	१११. चंदनाचा दृष्टान्त
११२. शरणागताचा दृष्टान्त	११३. राज्याभिषेकाचा दृष्टान्त	११४. साखरेचा दृष्टान्त

तत्त्वज्ञानाच्या क्षेत्रामध्ये भाषेचे स्वरूप कसे असावे याविषयीची चर्चा अनेकदा भारतीय व पाश्चात तत्त्वज्ञानामध्ये झालेली दिसून येते. तत्त्वज्ञानाची एखादी संकल्पना समजावत असताना कोणत्या प्रकारच्या भाषेचा उपयोग करावा ही एक तात्त्वीक समस्या आहे. रसेल यांच्या मते, तत्त्वज्ञानातील समस्या व संकल्पना या क्लिष्ट असतात, त्यामुळे तत्त्वज्ञान हे तार्कीक व आहे त्या भाषेतच समजवावे. याउलट विट्गेन्स्टाईन हा जर्मन तत्त्वचिंतक ह्याच्या पूर्व कालीन तत्त्वज्ञानामध्ये तत्त्वज्ञान समजवत असताना तार्कीक व तात्वीक भाषेची आवश्यकता आहे असे म्हणतो. मात्र त्याच्या उत्तर कालीन तत्त्वज्ञानामध्ये तत्त्वज्ञान हे फक्त तार्कीक व तात्वीक भाषेतच सांगून, स्पष्ट होते असे नाही. भारतीय तत्त्वज्ञानामध्ये तत्त्वज्ञानाचे विश्लेषण संस्कृत भाषेत झाल्याचे दिसून येते. मात्र मध्ययुगीन कालखंडाच्या विविध भक्ती चळवळीमध्ये तेच तत्त्वज्ञान सोप्या व सरळ भाषेत सांगण्याचा प्रयत्न अनेक तत्त्वचिंतक, विचारवंत व संतांनी केला. यामध्ये श्री चक्रधर स्वामींचे नाव महत्त्वाचे अशासाठी आहे की, त्यांनी तत्कालीन लोकभाषेत आपले विचार सरळ आणि सोप्या शब्दाततर सांगितलेच, याशिवाय ते तत्त्वज्ञान सर्वसामान्यांना समजावेत यासाठी विविध दृष्टांत दिले.

श्री चक्रधर स्वामींचे हेच विचार त्यांच्या शिष्य परिवारानेही चालू ठेवले. श्री चक्रधरांच्या उत्तरापंती गमनानंतर त्यांच्या एका शिष्यानी श्री नागदेवाचार्य (महानुभवाचे पहिले आचार्य) यांना असे विचारले की श्री चक्रधरांनी सांगितलेले विचार संस्कृत भाषेमध्ये सांगणारा ग्रंथ लिहावा का? यावर नागदेवाचार्य असे म्हणतात की, असे केल्यास ''तुमचे आस्मात कस्माते मी नेणेः'' याद्वारे श्री नागदेवाचार्य असे म्हणतात की क्लिष्ट आणि तात्त्वीक भाषेमध्ये सर्वसामान्य शिष्य वर्ग श्री चक्रधर स्वामींच्या मुळ तत्त्वज्ञानापासून वंचीत राहील. म्हणून ते त्यांचे तत्त्वज्ञान मराठीतच लिहिण्याचा आग्रह धरले.

यातूनच दृष्टांतपाठ सारख्या ग्रंथाची निर्मिती महाराष्ट्रात झाली व त्यामुळे मराठी साहित्याचा एक वेगळा विचार भारतीय तत्त्वज्ञानामध्ये ठसा उमटवू शकला आहे.

अशाप्रकारे तत्त्वज्ञान व दृष्टांत यांचा असणारा संबंध महाराष्ट्रातील महानुभव संप्रदायाने एक वेगळ्या प्रकारे केलेला दिसून येतो. अशा प्रकारच्या या योगदानाचे सध्यस्थितीतील परिस्थिती पाहता मराठी भाषेचे स्थान भारतीय जनमाणसात जर दाखवायचे असेल तर ही बाबी महत्त्वाची ठरते.

संदर्भ :

१. नेने भवाळकर (संपा), 'श्री सर्वज्ञ चक्रधरनिरूपित दृष्टांतपाठ', नागपुर, १९३७, पृ. २१.
२. नगरकर, रा. शं (संपा), 'दृष्टांतपाठ', स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे, पृ. ९४.
३. हरिअण्णा, एम्, 'आऊटलाईन ऑफ इंडियन फिलॉसॉफी', मोतीलाल बनारसी दास पब्लिकेशन, दिल्ली, पृ. १९४.

श्रीधर आकाशकर
तत्त्वज्ञान विभाग , सा. फु. पुणे विद्यापीठ, पुणे .

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- ✶ International Scientific Journal Consortium
- ✶ OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org